

“ ”

Gure arbasoek zerbait ikusten zuten guk ikusten ez dugun lekuan

Jon Mentxakatorre

Mondragon Unibertsitatean egiten du lan Jon Mentxakatorre galdakaoztarrak, ikerlari eta irakasle, mitologiaren bueltan hein batean. *Euskal ahozko ipuinak eta lurpeko eremua. Antologia eta azterketa* lana argitaratu du (Labayru Fundazioa, 2023). Solasean hasi aurretik, etxe inguruko mendi, baso eta txokoak erakutsi dizkigu.

 MADDI SARASUA LASKARAI ARGIA / CC BY SA

Hasteko, zer dira mitoak? Eta zer mitologia?

Mitoe grezierazko *mythos* hitzetik dator, eta normalean erabiltzen dugu narrazio edo kontakizun moduan. Baina badauzka beste bi adiera handi: bata da hitza bera, eta bestea isiltasuna. Mitoak beti kontaktzen du zerbait, koordinada espazio-tenporaletatik pixkatxo bat at dagoena, transzendentziaren munduan sustraiak sartzen dituena. *Mythos* hori lotuta dago misterioarekin. Isilik geratzen gara, zerbait harrigarria ikusten dugunean. Gero, etxera itzultzen garenean, hitza ematen diogu: “Basajauna, lamia edo dena delakoa agertu zait”. Hala aipatzen dute informazio guztiak: “Irten egin zait”. Mitoa da narrazio bat dimentsio transzendentea daukana, edo dimentsio transzendentearen berri ematen duena. Eta mitologia da mitoen gaineko zientzia, mitoen gaineko azterketa.

Eta zure lana non kokatzen da?

Mitologia lan ona egiteko mito guztiak egon behar dira mahai beraren gainean. Horregatik, lehenik eta behin, egin behar dena da ahalik eta material gehien bildu eta antolatzen eta aztertzen hasi. Mitologiara heldu aurretik iristen gara mitopoesiara. Hor ikusten duguna da mito horietan zelango formulazio berezia dagoen, kasu honetan, geure herriaren bitartez. Eta nola formula edo esaldi jakin batzuk, edo transzendentzia hori artikulatzeko modu berezi batzuk, errepikatu egiten diren. Zer da mitopoesia? Transzendentziaren dimentsio hori narrazio poetikoaren bitartez antolatzeko joskerarekin berezia. Egin dudana lana horraino heltzen da eta pixkatxo bat abenturatzen da azterketa osoan, mitologiaren arloan, epilogoan. Lan honen gainean egin beharko genukeena da mitologia: ezagutza. Batzuk pasatzen

dira batetik bestera, mito gutxi batzuetatik mitologiara, erdiko lana egin gabe, batzuetan euskaraz jakin gabe... Ikusten nuen lan hau ezinbestekoa zela, horixe da arrazoia.

Beraz, mitoak ez dira gaur egun zientziak azal ditzakeen gauzez ari. Beste zerbaitez ari zaizkigu?

Zientziak azkenengo bost mendeetan erabaki du positibista izatea. Begi hutsez ikusten dena, neurtu egiten dena: pertsona bik ekai berarekin gauza berbera ikustea begi hutsez eta emaitza berbera izatea. Hori zientziaren hautu ideologikoa da. Garai batean Baconek eta hainbatek hala erabaki zuten, zorroztasuna eta etekina irabazteko, ikuspegia murriztu behar zela. Orduan, gaur egun, begi hutsez ikusten ez den oro zientziatik at geratzen da. Psikologia, adibidez, biologiatik zenbat eta gertuago egon,

hobe. Eta gizarte zientziak estatistika-
ra eta matematikara lerratzen badira,
hobe. Kuantitatiboa, beraz, kualitati-
boaren aurretik. Baina ahoz, irudimen
biziz eta tradizioz bizi izan da herria;
gure aurreko guztiak horrela bizi izan
ziren, lamiak eta basajaunak agertzen
zitzaizkien. Jende hori ez zegoen burutik
jota. Nire ustez logikoagoa da pentsatzea
haiek zerbait ikusten zutela guk ikusten
ez dugun lekuan. Ez dut esan nahi ipui-
nak bete-beteen edo itsu-itsuan hartu
behar ditugunik, ez delako horrela. Hau
da, mitoek kontatzen dutena ez dugu
espero behar begi hutsez ikustea.

Zein gabezia dauzkagu gaur egun hori ulertzeko, mito horietara iristeko?

Alde batetik, Euskal Herrian gertatu
zaiguna da modernitateak eskatu di-
tuen aldaketa handiak, aldaketa poli-

tiko, teknologiko, erlijiosoak, bospasei
mendetan etorri beharrean, gutxi go-
rabehera XX. mendean guztiak etorri
zaizkigula. Hegoaldean 1936ko gerra,
gero 40 urteko diktadura, Iparraldean
Bigarren Mundu Gerra, Aljeriako gerra,
eta lehenago Lehen Mundu Gerra, Primo
de Riveraren diktadura eta beste hain-
bat kontu, bestelako biolentzia eta za-
palketak... Horrek sortu du gure barne
apurketa bat, eta sortu du belaunaldi ez-
berdinen arteko transmisioa apurtzea,
edo behar besteko patxadaz eta sintesi-
siz egin ez izana. Material hau sutondoan,
mendian lainoan edo basoan ilunetan
pixkanaka-pixkanaka egositakoa da.

Kontuan izan behar dugu azken men-
dean bizi izan dugula sekularizazio pro-
zesu handi bat. Ez da Mendebaldean
Eliza baztertu dugula, gehiago da di-
mentsio transzendente horri pixkanaka
bizkarra eman diogula. Horrekin irabazi

dugu autonomia handia, lorpen zienti-
fiko, teknologiko, politiko, ideologiko
handiak. Baina gero eta urrunago gaude
hartatik, gero eta gorrago; ezintasun bat
daukagu iraganeko hori ulertzeko. Eta
ezinbestekoa da esatea: mitoen material
hau ez da gure gaur egungo mundukoa,
ez du sortu Hollywoodek; baizik eta tra-
diziotik eta ahozkotik dator, eta mate-
rial hau sortu duen herriak bete-beteen
sinesten zuen edo bizi zuen. Baina guk
pentsatzen badugu lelokeriak direla...
Gure herriarentzat hau inportantea ba-
zen, guk ez dakit zer lanketa egin behar-
ko dugun, baina hurbildu gaitezen begi-
rada horretara, azter dezagun, eta egin
dezagun sintesi lana. Gertatzen zaiguna
da oso mundu teknozientifikoan bizi ga-
renez, begi hutsez ikusten ez denari ba-
lio ontologiko gutxiago ematen diogula.
Ametsak, irudimena, sentipen garbiak,
horiek ere gure parte dira, baina delega-

tuta dauzkagu beste maila batera. Gaur egun minusean ditugu, zero azpitik, baina lehen plusean zeuden.

Zein balio dauzkagu hemengo mitoetan? Zer ekarpen egin diezagukete?

Alde batetik, daukaguna da gure arbasoen irudimen bizia osatu duen materiala. Zibilizazio batek badauzka bere balioak, ezta? Duintasuna, ohorea... Baina zibilizazio batek, batez ere, daukana da irudimen partekatu bat, bai pozik eta bai triste gaudenean, gertakizunei esanahia aurkitzeko zentzuz jositako mundua. Iruditegi hori, 2.000 urtez edo 2.500 urtez egon dena, Bibliarekin hasi, lan klasikoekin, eta gero herriz herri dagoen mitologiarekin egin dena, hori apurte egin zaigu. Berrosatzen ari gara filmekin eta horrelako kontuekin, baina irudimen hori joan egin zaigu. Material honek balio du irudimen horretara berriz ere hurbiltzeko. Beste aldetik, balio du gure *corpus*-a izateko, bertsoak eta beste gauzak bezala, herriak mitopoesia nola egin duen ulertzeko. Gero, mito horiek

“ ”

Gaur egun, gure burua ezagutzeko bideak edo teknikak bilatzen ditugu, gure ongizaterako, gizaki isolatu moduan

erakusten dute geografia mitiko bat.

Gaur egun joaten gara Anbotora eta ez dugu ezer ikusten. Begi hutsez ez. Lehengoek begi hutsez ere ez; ikustekotan barne begiz egiten zuten. Pixkanaka-pixkanaka, gogoeta eta errepikapen handiz, su txikitan egositako gauzak dira, eta su txiki horren ondoan egosi dira beste hainbat gauza: gure herriaren itxaropenak, desioak, balioak, kezak, ardurak, pozak eta negarrak. Herri-jakintzan aurki ditzakegun balioak, giza duintasuna, komunitatearen lehentasuna, edo ohorea, emandako hitza, elkar-

tasuna... Ez dut esan nahi bete-betea, guri-gurian, aurkituko ditugunik mitoetan, baina mitoak gure herriak izan duen gizabide horren beste isuri edo emari batzuk dira, mundu horren emaitza edo ekoizpena. Orduan balio digu giro horretara hurbiltzeko eta giro horretan sortzen ziren zapo edo usainak ulertzeko.

Gizabidea hitza darabilzu. Zein ziren lehen gizaki hobeak egiteko zeuzkaten bideak?

Gauza bakarra esango dut: uste dut horretarako lehen jendeak gaitasuna zeukala, gaur egun gero eta gutxiago daukaguna, norbere baitara begiratzeko. Esaldi borobila da [Jose Migel] Barandiaranek eman ziguna, nolabait esan, euskal pentsamenduaren eta euskal senaren hazia. Barandiaranen esana ondo aintzat hartu behar dugu, lan handia egin zuelako, eta ikerketan 60-70 urte egin arte ez zuelako hausnarketarik edo interpretaziorik plazaratzen. Ea gaur egun nork itxaron dezakeen hainbeste bere ikuspegia emateko. Berak esaten zuen esaldi borobil hori, “ez gara gure

baitakoak". Lehen jendeak bazeukan gaitasuna bere baitara begiratzeko.

Gaur egun, beharbada, geure burua ezagutzeko bideak edo teknikak bilatzen ditugu, gure ongizaterako, gizaki isolatu moduan. Baina mitoek beti erakusten digute osotasun handi baten parte organiko –eta ez mekaniko–garela.

Irudimenak lau fase dauzka. Lehenengo da sistema psikosomatikoak egiten duena: nik orain ikusi egiten dut edalontzia, mahaia... Irudiak bere horretan pertzibitzea. Irudi horiek gorde daitezke memorian, oroimenean, eta handik ekarri, irudi horiek erakusten dutena aurrez aurre ez daukagunean; hori da bigarren maila, irudimentzat hartu ohi duguna. Hirugarrena: oroimenean eraldatu egin daitezke, irudiak nahasi egin daitezke, edota berriak sortu, baina beti aldeztatik ezagutzen den horretan oinarrituz. Eta bada laugarren maila bat, mitoekin lotuta dagoena. Lehengoek esaten zuten mitoetan dauden irudimenezko izakiak "irten" egiten zitzaizkiela, begitandu egiten zitzaizkiela. Hau da, aldeztatik bertan izan gabe, edo norberak eragin gabe, gogora agertzen zitzaizkiela argi eta garbi. Lehengo jendea egon zen horretara irekiago: errealitatea begitandu egiten zitzaion, haiek ez zuten hainbeste irudikatzen. Ekintzaren subjektua oso bestelakoa da batean edo bestean.

Nola ikusten duzu gaur egungo gizartea? Jendeak transzendentzia horren falta sumatzen du ala nahikoa zaizkio dauzkan erantzunak?

Aditu guztiek indikadore guztiekin erakusten dute. Gizakia gizaki da galdera handiak egiteko gai delako: nondik dator bizitza, nor nintzen jaio aurretik, zer dago heriotzaren ondoren... Bizitzako momentu edo gertakizunen arabera, edo adinaren arabera ziurrenik, erantzunak ez dira berberak, edo erantzunek ez gaituzte berdin asetzen. Baina galderak beti dira berberak, berdin da zein garaitan, zein tokitan, inork galdera horiek guri helarazi gabe, galdera horiek erne egiten zaizkigu. Horrek erakusten du antropologikoki, ontologikoki, gu irekita gaudela begi hutsez ikusten dena baino gehiagora. Beste kontu bat da gaur egun nola ohituta gauden galdera horiei erantzutera. Oro har ez diegu arretarik jartzen, ez zaigu interesatzen. Baina galderak egiteko gai gara,

“ ”

Gizakia gizaki da galdera handiak egiteko gai delako. Baina erabaki dezakegu erantzunik ez ematea, edo erantzunak asetzen ez gaituelakoan, galderak zentzurik ez daukala esatea

eta momentu batean galderak indar handiagoz hasten zaizkigu ate joka, ingurukoren bat galtzen dugunean, heriotzaren atarian... Gaur egun, zoritxarrez esango nuke, galdera unibertsal horien aurrean, gero eta erantzun indibidualagoak ematen dira. Galderak egiteko gai gara, baina erabaki dezakegu, baita ere, erantzunik ez ematea, edo erantzunak ez duenez galdera erabat asetzen, galderak zentzurik ez daukala esatea. Hori izango litzake jarrera agnostiko bat.

Begira, XX. mendearen punturik beltzenean egon zen autore bat, Viktor Frankl. Auschwitzten eta beste kontzentrazio esparruren batean egondakoa, bizirik irten eta konturatu zen jendea muturrera eramaten denean, bizirik eta bere onean jarraitzeko gai dela bere baitako aberastasunaren arabera. Murrerako egoeretan, fisikoki osasuntsu egotea baino gehiago, pertsonak behar duena da zentzuaren eremu horretara irekita egotea.

Gaur egun gauden puntuan egonik, zer egin beharko litzatekeela esango zenuke?

Uste dut antropologia berri bat behar dugula, gizakiaren gaineko ulermen sintesi berria, aurretik etorritako horri, azkenaldian bizkarra eman diogunari ere lekua eginda. Mundu hori baztertu beharrean, artikulazio egokiarekin, eguneratuta, sintesi bat, berriz ere su txikitzen hori egosi. Berriz ere gai izan gaituzte berreskuratzeko koordinada horiek: gure itxaropenak, desiorik argienak, ametsak, maitasunak, gorrotoak egon daitezkeela adierazi sakontasun edo ortzimuga zabalagoen baitan... Ze-

ren horrek ekarriko bailituzke galdera handiak, Immanuel Kantek-eta egiten zituztenak –zer jakin dezaket, zer egin dezaket, zer egin behar nuke, zer itxaron dezaket–, oso desberdin erantzutea.

Gaur egungo munduan: zer egin dezaket? Ikasi eta lanik ahalik eta egokiena izan. Zer egin beharko nuke? Ahalik eta opporraldi ederrenak izan eta erakutsi sare sozialen bitartez ahalik eta gehien. Eta zer itxaron dezaket? Ba ezer ez, bizitza hau ahalik eta gehien luzatzea. Oso ibilbide laburreko erantzunak dira.

Tolkienen inguruko tesia egin zenuen, filosofian.

Eraztunen Jauna eta haren inguruko legendarium oso bat idatzi zituen Tolkienek. Oxford Unibertsitateko irakasle izan zen. Katedra bi izan zituen, antzinako hizkuntzetan eta literaturetan aditu. Hogeitabat hizkuntza zekizkien. Berak egin zuena izan zen literatura eta hizkuntza zahar horietan aurkitzen zuen zentzu gehigarri hori, zentzu liluragarri hori, esploratu. Zer izan zitekeen gaur egungo Atlantikoko kostalde honetan, eguzkia sartzen den tokirantz bizi den herrikoa izatea, pertsona izatea? Tolkienek egin zuena da gure Mendebaldeko zibilizazioaren iraganeko aro oso bat irudimenezko maila berri batean esploratzeko saiakera. Historiaren mailan ez da egia, baina irudimenaren mailan bai, sentsibilitate, sustrai, eta antzinako literatura eta hizkuntzetatik egiten den sintesi-saiakera berri bat delako.

Zeezer egon behar da haren lanean. XX. mendearen bigarren erdian gehien saldu eta irakurri zen liburua, edo gehienetarikoa, *Eraztunen Jauna* izan zen. Oso materialistak gara, eta kontxo, gehien irakurtzen dena horrelako liburu bat da. Zer dago liburu horretan? Badago zerbait. Diskurtsoaren bidez beharrean, erakutsi zuen artearen eta edertasunaren bidez. Sekularizazioarekin batera etorri zen, Max Weber eta horiek guztiak, liluraren galaraz, desliluratzeaz, hitz egiten zuten. Jatorrizkoan oso polita da, "abestitan edo hitz-harrigarritan sartu" esan nahi du. Kantatutako eta poesiaz jantzitako mundua liluragarria da, eta gu bizi ginen, gure aurrekoak bizi ziren, ahozko mundu batean, liluragarria den mundu horretan. Abesteari utzi diogunez, bihurtu garenez beste modu batekoak, munduak bere lilura galdu du. Baina gu, oraindik ere zorionez, liluratzekeo gai gara. Irekita gaude horretara. ●